

Віктор АНДРУЩЕНКО
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, цінності, миролюбство, освіта, культура, виховання.

УДК 37.034+37.035.1

ПЕДАГОГІКА МИРУ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

© Андрущенко В., 2014

Аналізується актуальність цінності миру та миролюбства, формування цих якостей засобами навчання та виховання; автор стверджує, що базовими установками щодо змістовної організації цього процесу є ідея І. Канта про «вічний мир» та А. Швейцера «благотворіння перед життям»; підкреслено, що у філософсько-освітній літературі сформульовані основні принципи та напрями виховання миролюбства, однак на перешкоді їх утілення в конкретну виховну практику стоять, насамперед, традиції авторитарної, суб'єкт-об'єктної педагогіки, яка в основі своїй встановлює статусне розшарування між різними суб'єктами навчально-виховного процесу, що не сприяє вихованню толерантного ставлення до іншого; сучасна європейська практика виховання миролюбства і толерантності ґрунтується виключно на суб'єкт-суб'єктній, гуманістичній парадигмі виховання, яка ставить у центр будь-якого педагогічного процесу розвиток комунікативно-екзистенціального потенціалу дитини як людини та особистості – найвищої суспільної цінності.

роблема війни і миру є проблемою, над якою розмірковують і яку намагаються розв'язати коли б чи не кожне покоління інтелектуалів, політиків, державотворців і простих громадян упродовж видимої нам всесвітньої історії людства. Можливо, очевидною відповіддю на неї є визнання миру і миролюбства ключовими загальнолюдськими цінностями, що стверджують пріоритет гуманістичного світогляду. Однак і на початку XXI століття карта світу вкрита безліччю локальних конфліктів, громадянських воєн, збройно-політичних протистоянь, притлумлених конфліктів тощо. Актуальним подібне є й для України. Агресія з боку «північного сусіда» виходить за межі раціонального світорозуміння. Здавалося б, військові зіткнення двох народів, які ще донедавна називали себе «братами», є явищем неможливим. Проте реальність невблаганна. Окупація Криму й присутність російських військ у південно-східних районах України потребують переосмислення проблеми війни і миру в контексті нових вітчизняних і світових реалій, своєрідного «перезавантаження світогляду миролюбства», новітнього усвідомлення життєдайного сенсу цінності миру, виховання установки на мир (формування миролюбства як єдино правильної парадигми життєоблаштування народу у світовому просторі) є завданням актуальним і невідкладним. До його розв'язання мають бути залучені економічні, політичні й соціокультурні ресурси. Особливе навантаження при цьому покладається на освіту. Миролюбство, прагнення до мирного співіснування з іншими людьми, народами і культурами, здатність до безконфліктного вирішення всіякого роду суперечностей є ознаками і характеристиками людини, які необхідно набувати в процесі планомірного виховання і навчання. Відповідно одним з головних завдань освіти всіх країн сучасного світу є виховання миролюбної людини, члена суспільства, локального і глобального, який прагне і вміє себе самореалізувати без суперечностей з іншими. Любити мир, поважати мир, сприяти утверджен-

ню мирного способу життя, розв'язанню будь-яких суперечностей мирним способом є основними характеристиками миролюбства як принципу поведінки і водночас принципом і програмою виховання мільйонів людей різних країн і культур європейського світу. На сьогодні в Європі та в багатьох інших регіонах світу склалося глибоке переконання у тому, що виховання миролюбства, гуманізму і толерантності є найважливішими пріоритетами діяльності національних систем освіти. Враховуючи це, в рамках сучасної реформи української освіти необхідно актуалізувати проблематику формування миролюбства засобами навчання і виховання.

Досить помітною і розповсюдженою нині є думка про те, що людина, в принципі, не здатна до мирного співіснування із собі подібними. Думаю, вона передчасна. Філософи всіх часів завжди намагалися відшукати такі сутнісні виміри людини і культури, які б свідчили про постійний рух людської цивілізації до встановлення і ствердження миру і злагоди. Віра в те, що колись завдяки духовно-інтелектуальному і морально-вольовому розвитку сформується дійсно миролюбна людина, а цивілізація досягне стану всезагального миру, постійно збуджує філософів шукати теоретичне обґрунтування такій можливості. Достатньо звернутися до таких видатних філософських парадигм, як ідея загального миру Іммануїла Канта та концепція благоговіння перед життям Альберта Швейцера, щоб переконатись у можливостях людства у своєму історичному розвитку дійти до стану миролюбної взаємодії між різними народами, націями та громадянськими спільностями. Очевидно, ці установки мають бути опорними й ключовими в процесі побудови педагогіки миру, людинолюбства і співробітництва, яка зможе протистояти педагогіці агресії, війни, ненависті і розбрату.

Видатний мислитель епохи європейського Просвітництва І. Кант щиро вірив у те, що війна, конфлікт, насильство – всього-на-всього породження стану недосконалості людського роду, природа якого полягає все ж таки в поступовому русі до стану всезагального миру, який буде вста-

новлено на основі раціонального та добровільного прийняття абсолютною більшістю людей морального категоричного імперативу як закону, що визначає будь-які способи людської діяльності. За І. Кантом, природа має чіткий замисел відносно людини, який полягає в тому, що розумне і добровільне усвідомлення сили категоричного імперативу як закону призведе неодмінно до всевітньої федерації народів, що об'єднуються на принципі миролюбства, але цей шлях довгий і вимагає гіркого досвіду воєн, конфліктів, конфронтацій через первинну недосконалість людського розуму. «Оскільки розум діє не інстинктивно, то він вимагає досвідів, вправ та навчання, інакше він не може просуватися вперед. Короткість індивідуального життя не дозволяє реалізувати все це у всій повноті; це доступно лише роду. Лише стосовно нього можна сформулювати мету, яка була б і практичним принципом: довести всі зародки нашого знання в людському роді до того ступеня розвитку, яка б достатньо відповідала «замислу природи» про людину. І знову ж, які наслідки цього положення в плані можливої політики та економіки? Принаймні кантівському принципу не можна закинути ні індивідуалізм, ні його заперечення, оскільки природні задатки роду не можуть розвиватися поза і всупереч волі окремих індивідів. Звідси розумна політика та економіка мають рахуватися з самою ідеєю людини, у якій указаний момент має бути метою їх прагнень. Але політика, грубо кажучи, стурбована владою, а економіка – прибутком; отже, чи реалістична подібна орієнтація? Але якщо влада і прибуток стають самоціллю, людина перетворюється на засіб; людина механізується» [8, с. 97–98]. Таким чином, ідея всевітнього миру невіддільна у І. Канта від ідеї раціонального і добровільного усвідомлення абсолютної цінності людини, людини як мети, і ні в якому випадку не засобу. Саме в цьому полягає просвітницька і гуманістична сила кантівської ідеї загального миру, яка об'єднує в своїй смисловій структурі загальнонародові та індивідуальні ознаки людини, її розумові та вольові якості, на основі яких можуть бути осмислені такі абстрактні феномени, як мораль-

ний категоричний імператив та абсолютна цінність кожної людини.

Великий гуманістичний імпульс для всього подальшого розвитку європейського типу мислення несла ідея І. Канта про те, що саме природною властивістю людського роду є закономірний рух у бік підвищення миролюбності, заснований на добровільному розумовому вдосконаленні людини. Громадсько-формуючий закон, категоричний моральний імператив, енергетично спрямований завдяки добрій волі людини на його реалізацію у сфері суспільної буттєвості, є необхідним сценарієм поступового природного шляху людства до встановлення загального миру. «Проблема створення довершеного громадянського устрою залежить від проблеми встановлення закономірних зовнішніх відносин між державами і без рішення цієї останньої не може бути вирішеною. Який сенс добиватися закономірного громадянського устрою для окремих людей, тобто створення суспільного організму? Та ж нетоваристькість, яка змушувала людей об'єднуватися, знову ж таки служить причиною того, що кожен суспільний організм у зовнішніх зносинах, тобто як держава відносно інших держав, користується повною свободою. Відповідно, держави мають чекати одна від одної таких же несправедливостей, як ті, які утискали окремих людей і змушували їх вступати в закономірний громадянський стан. Природа, таким чином, знову використала неуживчивість людей, навіть великих суспільств та державних організмів цього роду істот як засіб для того, щоб у неминучому антагонізмі між ними знайти стан спокою та безпеки; іншими словами, вона через війни та ніколи не зменшувану підготовку до них, що вимагає надзвичайної напруги, через лиха, які через це мусять навіть у мирний час відчуватися всередині кожної держави, спонукає спочатку до недосконалих спроб, але, зрештою, після багатьох спустошень, руйнувань і навіть повного внутрішнього виснаження сил до того, що розум міг би підказати їм і без настільки сумного досвіду, а саме вийти зі стану диких, що не знає законів, і вступити в союз народів, де кожна, на-

віть найменша держава могла б очікувати власну безпеку і права не від своїх власних сил чи власного справедливого судження, а виключно від такого великого союзу народів, від об'єднаної могутності та від вирішення відповідно до законів об'єднаної волі» [5, с. 14–15]. Завважимо, що сучасна система міжнародної безпеки та мирного співіснування народів і держав багато в чому відтворює кантівську модель, засновану на принципах колективної безпеки, а не нарощення збройної сили і захисної могутності кожної держави. Сьогодні ми ще не маємо омріяної І. Кантом спільної волі всіх народів, однак багато сучасних конфліктів подолані чи притлумлені саме завдяки колективним домовленостям між різними державами або в рамках міжнародних організацій, зокрема ООН.

Ідея загального миру І. Канта, його глибока віра в те, що війни і конфлікти є неприродним станом людства, який, зрештою, буде закономерно подоланий, створили надзвичайно оптимістично-гуманістичну парадигму теоретичного осмислення проблеми війни і миру та морально-аксіологічної її оцінки. Гуманізм її полягає, зокрема, і в тому, що І. Кант зводить досягнення «вічного миру» в статус еволюційної закономірності розвитку людської цивілізації. За умов побудови громадянського суспільства, у якому добровільна реалізація категоричного морального імперативу домінуватиме як соціально-реалізаційний принцип, а «еволюція загальної історії людства у всесвітньо-громадянському вимірі», згідно з І. Кантом, має привести до принципово нового світового порядку – до «вічного миру», що постає як ідеал суспільного життя. Філософ не приймав війну, революцію, міжнаціональні та міждержавні конфлікти. На його думку, війна – це пряме й безпосереднє порушення оцінки людини як самоцілі. «Ніякої війни бути не повинно», – підкреслював І. Кант. Досягнення ж вічного миру не є простою справою. До миру можна прийти лише через створення відповідних умов – через організацію «федерації» всіх народів планети, які зберігають в її (федерації) лоні свою свободу та політичну незалежність. Зазначена федерація, згідно

но з І. Кантом, не повинна бути «державою народів». Вона має утворитися як «союз народів» на засадах міждержавних домовленостей, невтручання у внутрішні справи суверенних держав, розвитку торговельних та культурних відносин тощо. Таким чином, ідея загального миру, союзу народів І. Канта є одним з найґрунтовніших та гуманістично орієнтованих парадигмально-теоретичних конструктів, спрямованих на концептуальне вирішення проблематики миру і миролюбства як політичної, соціальної і моральної цінності для людства. Кантівська теорія загального миру стала своєрідним інтегральним моментом у загальнолюдському осмисленні питання війни і миру, об'єднавши попередні гуманістичні здобутки в цьому питанні та створивши могутній миролюбний імперативний імпульс для подальшого осмислення цієї проблематики наступними поколіннями.

Важливо, з нашої точки зору, виділити й альтернативні Кантовому баченню шляхи досягнення мирної спільності людей парадигмальні позиції, що з'являються у XIX та XX століттях, коли соціальна філософія піднімає проблематику миролюбства на рівень світоглядної фундаментальності. Так, наприклад, видатний російський гуманіст Семен Франк, висувуючи альтернативну кантівській позицію моральнісного підґрунтя соціальної дійсності, відзначав, що «суттєвою помилкою етики Канта (яка відтворювала основний мотив античної стоїчної етики) є саме те, що моральнісність вона мислить у формі закону («категоричного імперативу») і фактично зливає з природним правом» [10, с. 83]. Законності моралі в духовному розвитку суспільства С. Франк протиставляє її благодатність, що виявляється у «первинному відношенні сутнісно-благодатного життя і життя за законом» [10, с. 85], де перша форма життєтворчості є духовно-особистісна, а друга – об'єктивно тяжіюча. Саме сутнісно-благодатне наповнення соціального життя робить і його законно-об'єктивний вимір спрямованим до миролюбства і толерантності. На противагу І. Канту С. Франк стверджує первинність духовної благодаті особистості, а не раціональної природ-

ної закономірності, що виливається в іншу форму гуманістичного розуміння миролюбства. Таке його розуміння значною мірою впливає на сучасне усвідомлення відповідальності кожної людини за загальносвітовий порядок, що стало визначальною світоглядно-концептуальною основою екзистенціально-антропологічного розуміння культурно-цивілізаційного розвитку людства.

У контексті благодатності, благоговіння та особистісної відповідальності розглядає проблему миру і миролюбства і А. Швейцер, чия філософська позиція відповідальнісного ставлення до загальносвітових проблем була підтверджена і його саможертвовною діяльністю на благо встановлення гуманістичних ідеалів в усьому світі. А. Швейцер висував на перший план проблему подолання ілюзорно-абстрактної етики, яка, на його думку, виводить людину за межі відповідального і благоговійного ставлення до кожного конкретного власного вчинку, дії, думки чи помислу. «Етика благоговіння перед життям дає нам в руки зброю проти ілюзорної етики та ілюзорних ідеалів. Але силу для здійснення цієї етики ми отримуємо лише тоді, коли ми – кожний у своєму житті – дотримуємося принципів гуманності. Тільки тоді, коли більшість людей у своїх думках і вчинках будуть постійно змушувати гуманність полегшувати з дійсністю, гуманність перестануть вважати сентиментальною ідеєю, і вона стане тим, чим вона має бути, – основою переконань людини і суспільства» [11, с. 229]. Таким чином, концепція благоговіння перед життям А. Швейцера звертається до кожної людини з метою переконати її у необхідності відчути особистісну відповідальність і докласти духовно-практичних зусиль задля встановлення миролюбних відносин навколо кожного з нас і в світі в цілому.

Таким чином, розглянувши на прикладі концептуально-теоретичного осмислення проблеми миру і миролюбства як політичної, соціальної і духовно-моральної цінності для людства і людини такими видатними філософами, як І. Кант, С. Франк, К. Ясперс, А. Швейцер, мо-

жемо стверджувати наявність глибинного та розмаїтого парадигмального фундаменту світоглядно-філософського аналізу даної проблематики. Спираючись на цей концептуально-теоретичний базис, деталізуємо проблематику формування миролюбства засобами освіти як основи формування європейської людини, адже сьогодні стає дедалі більш очевидним твердження про те, що «в умовах сучасного суспільства виховання дітей у душі миролюбства є актуальною педагогічною та соціальною проблемою» [7, с. 144]. Враховуючи це, вважаємо за необхідне здійснити концептуально-теоретичне обґрунтування нерозривного взаємозв'язку формування миролюбної свідомості особистості і суспільства із цінностями та телеологією гуманістично-інноваційної, особистісно-орієнтованої освіти.

Особливу роль у процесі навчання і виховання духовно-світоглядних орієнтацій молоді на мир і злагоду відіграє, звичайно, постать учителя, наставника, викладача, авторитет яких має використовуватися для гуманістичного прищеплення дітям, юнацтву та молоді чітких орієнтаційно-ціннісних установок на миролюбство і толерантність, що відповідає як інтересам вітчизняного суспільства, так і прагненню України щодо приєднання до єдиної сім'ї європейських народів. «Європа потребує нового вчителя, здатного виконати покладену на нього історичну місію. Завдання його підготовки цілком і повністю покладається на педагогічні університети, які мають здійснити ряд організаційних, змістовних і методологічних трансформацій, розпочати процес формування нового вчителя за єдиною європейською системою деідеологізованих і департизованих цінностей, базовими серед яких є толерантність, демократія, миролюбство, справедливість і солідарність» [4, с. 37]. Формування педагога, чий світогляд ґрунтується на згаданих принципах і цінностях, є одним з найважливіших завдань української системи вищої педагогічної освіти, адже від цього безпосередньо залежить потенціал становлення і розвитку України як європейської нації, що відзначається миролюбними і толе-

рантними настроями щодо інших народів і країн світу, а також до всебічної співпраці і співробітництва з ними.

Важливою новацією у сфері формування миролюбства як основи формування європейської людини у вітчизняній освітній системі має стати полікультурний аспект навчання і виховання, який уже декілька десятиліть є гармонійною складовою європейського стилю мислення та ефективним шляхом виховання у дітей і молоді внутрішніх установок на толерантність, терпимість та взаєморозуміння з іншими. Напрямами європейського полікультурного виховання є культивування в людині духу солідарності, взаєморозуміння й толерантності, спрямованих на збереження миру в усьому соціумі. Такі підходи ми бачимо в багатьох розвинутих країнах світу. Уся система освіти, з нашої точки зору, має бути спрямована на формування у дітей і молоді не просто терпимого ставлення до інших народів і культур, але глибинного відчуття взаємоповаги і необхідності взаєморозуміння та ціннісного взаємопроникнення з метою формування феноменологічного підґрунтя для активного застосування кожною людиною загальнолюдських цінностей гуманізму, солідарності, демократії і миролюбства.

Окрім того, важливим елементом освітнього формування миролюбства як характерної риси європейського типу людини має бути виховання фундаментальних громадянських чеснот, таких як честь, гідність, повага, відповідальність, соціальна активність, скромність та ощадливе ставлення до навколишнього середовища тощо. Ієн Барбур, наприклад, підкреслює, що в основі освітніх зусиль у вихованні миролюбства як основи сучасної цивілізованої людини мають лежати такі якості особистості, як скромність та повага. «Всі технології посилюють панування людини над природою та збільшують владу одних людей над іншими. Влада розбещує тих, хто нею користується. Технології особливо підлягають збоченню в гонитві за пануванням та абсолютним контролем над природою та в переслідуванні вузьких корисних інтересів. Цьому може протистояти лише освіченість, заснована на скромності та обереж-

ності, що ґрунтуються на повазі до природного світу та інших людей, на усвідомленні зовнішніх меж та наших власних обмежень» [2, с. 291]. Тільки на основі виховання таких морально-особистісних чеснот, як скромність і самообмеження, повага та обережність щодо навколишнього середовища, толерантність та фундаментальна цінність кожної людини може формуватися справді миролюбний світогляд, що в свою чергу вимагає такої трансформації вітчизняного навчально-виховного простору, яка б заклала міцний змістовно-ціннісний фундамент прищеплення цих гуманістичних орієнтирів українській молоді.

Таким чином, у справі формування ідеалу миролюбства як ключової домінанти суспільної свідомості нашого національного соціуму головну роль відіграє саме система освіти, особливо її гуманістично-інноваційна реформа, заснована на принципах демократизму та людиноцентричності. Освіта має звернутися до кожної дитини, молоді людини з переконливим посланням про безальтернативність миролюбного способу мислення і життєдіяльності. «Принцип миролюбства мають засвоїти кожен громадянин, кожна нація і кожне суспільство. І не тільки засвоїти, а й визначити як домінантний у системі принципів власної самосвідомості, довести його до рівня соціальної поведінки. Зрозуміло також, що він має пронизувати зміст усіх навчальних дисциплін, систему спілкування у школі та вищому навчальному закладі, педагогічну практику і виховну роботу» [1, с. 579]. Тільки за умов такого інклюзивного всепроникнення принципу миролюбства в навчально-виховний та організаційно-управлінський процес вітчизняної системи освіти можна буде говорити про нові гуманістичні можливості цієї системи щодо виховання з молодих українців справжніх європейців, толерантних, гідних, громадянські вихованих, культуротворчих, комунікативних і миролюбних.

Важливим завданням сучасної філософії освіти та педагогічної науки є розробка та реалізація в навчально-виховній діяльності основних принципів та напрямів виховання миролюбства. Таке завдання потребує

планомірної концептуально-теоретичної, методологічної, практичної роботи щодо застосування загальнолюдських та національних цінностей, культурних смислів та світоглядних орієнтацій з метою формування цілісної концепції і системи виховання миролюбства в українській молоді. Сьогодні більшістю педагогів-науковців визнається необхідність «наукової розробки основ педагогіки миролюбства і толерантності. Її мета – виховання молоді на ненасильницькій основі в дусі толерантності, миролюбства, співробітництва, поваги прав і свобод інших людей, бережного ставлення до всього живого, розв'язання конфліктів без використання будь-яких форм насильства» [6, с. 118]. Такий підхід до навчання і виховання молодого покоління має бути, насамперед, заснований на гуманістично-інноваційній, людиноцентричній, суб'єкт-суб'єктній педагогічній парадигмі, адже неможливо просто навчити людину бути миролюбною і толерантною, необхідно створити умови та середовище, де вказані принципи будуть домінуючим підґрунтям поведінки та стилю мислення кожного суб'єкта навчально-виховного простору.

Важливо, щоб навчально-виховний простір системно засновувався на ціннісно-принципових конструктах феноменологічно-поведінкового ствердження гуманістично-миролюбних світоглядних орієнтацій, головною з яких має бути визнання абсолютної цінності кожної людини. І. Бех у своїй статті «Виховання у дітей миролюбства» визначає такі пріоритети мирного співіснування людства, які мають лежати в основі виховання кожної особистості: людина – найвища цінність цивілізації; свобода і права людини – загальнолюдські цінності; толерантне ставлення до прав та інтересів усіх народів і націй – першочергова умова мирного співіснування і недопущення збройних конфліктів; гуманізм і справедливість – універсальні принципи вселюдських стосунків; нетерпиме ставлення до порушень прав і свобод людини і народів, де б це не було, гарантія стабільного і мирного миру на всій Землі [3, с. 18].

Таким чином, у філософсько-освітній літературі сформульовані основні прин-

ципи та напрями виховання миролюбства, які іноді навіть здаються очевидними і незаперечними. Що ж стоїть на перешкоді їх всебічному втіленню у вітчизняній педагогічно-виховній практиці? Насамперед, сьогодні необхідно позбуватися традиції авторитарної, суб'єкт-об'єктної педагогіки, яка в основі своїй встановлює статусне розшарування між різними суб'єктами навчально-виховного процесу, що не сприяє вихованню толерантного ставлення до іншого. Сучасна європейська практика виховання миролюбства і толерантності ґрунтується виключно на суб'єкт-суб'єктній, гуманістичній парадигмі виховання, яка ставить у центр будь-якого педагогічного процесу розвиток комунікативно-екзистенціального потенціалу дитини.

Окрім того, необхідно усвідомити на концептуально-теоретичному та педагогічно-практичному рівні важливість соціально- та індивідуально-психологічного забезпечення процесу виховання миролюбства у дитини і молоді людини. Миролюбство – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, у якій провідну роль відіграють інтелект і характер. Інтелект пригнічує чи нейтралізує енергію емоцій у тих випадках, коли виникає загроза для «Я» особистості. Миролюбство – це партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, поступатися та бути поступливим, готовність жертвувати деякими своїми інтересами задля головного – збереження гідності. У деяких випадках це означає пристосування, прагнення поступатися настійності партнера, не загострювати стосунків і не вступати в конфлікти, щоб не випробувувати своє «Я». Однак одного інтелекту буває недостатньо, аби миролюбство стало домінуючою стратегією захисту. Важливо ще мати відповідний характер – м'який, врівноважений, комунікабельний. Інтелект в ансамблі з «гарним» характером створюють психогенне підґрунтя для миролюбства. Звісно, буває й так, що людина з не дуже гарним характером також повинна демонструвати миролюбство. Найімовірніше, її «зламало життя», і вона зробила мудрий висновок: треба жити в мирі та злагоді. У такому разі її

стратегія захисту обумовлена досвідом та обставинами, тобто вона є соціогенною. Зрештою, не так уже й важливо, що керує людиною, – природа чи досвід, чи те й інше разом. Головне результат: чи стає миролюбство провідною стратегією психологічного захисту, чи проявляється лише епізодично поряд з іншими стратегіями [9, с. 55]. Гуманістичні методики виховання миролюбства мають найвищий потенціал засвоєння його як фундаментального світоглядного

та поведінкового принципу, адже дитині не нав'язуються догматичні формулювання, а створюються евристично-ситуаційні моделі самореалізації, у яких робиться вільний вибір тієї чи іншої стратегії поведінки. У такій ситуації педагог може неавторитарно корегувати, ненав'язливо впливати на поступове формування у феноменологічній структурі дитини розуміння фундаментального аксіологічного значення миролюбства і гуманізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В. П.** Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К. : Знання України, 2011. – 1099 с.
2. **Барбур І.** Етика в век технологій / Іен Барбур. – М. : Біблейсько-богословський інститут св. апостола Андрея, 2001. – 382 с.
3. **Бех І.** Виховання у дітей миролюбства / І. Бех // Початкова школа. – 1999. – № 8. – С. 17–20.
4. Звернення Європейського форуму ректорів педагогічних університетів, Інститутів, Вищих педагогічних шкіл Європи до Президентів, Урядів та Парламентаріїв країн європейського простору // Гірська школа Українських Карпат : науково-методичний журнал. – 2010–2011. – № 6–7. – С. 37.
5. **Кант І.** Ідея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане (1784) // Кант. И. Сочинения : в 6 т. / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 5–23.
6. **Клепцова Е. Ю.** Психология и педагогика толерантности / Е. Ю. Клепцова. – М. : Академический Проект, 2004. – 176 с.
7. **Коротких О. В.** Воспитание детей в духе миролюбия в традициях народной педагогики : дис. ... канд. пед. наук : спец. 10.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Ольга Коротких. – М., 2002. – 167 с.
8. **Семенов Н. С.** Девять положений «Идеи всеобщей истории во всемирно-гражданском плане» И. Канта и их политико-экономические следствия / Н. С. Семенов // Христианское чтение. – 2011. – № 4. – С. 95–107.
9. Технології роботи організаційних психологів : навчальний посібник / за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К. : Фірма «ІНКOS», 2005. – 366 с.
10. **Франк С. Л.** Духовные основы общества. Введение в социальную философию // Франк С. Л. Духовные основы общества / Семен Франк. – М. : Республика, 1992. – С. 13–146.
11. **Швейцер А.** Культура и этика. Философия культуры. Часть вторая // Швейцер А. Благоговение перед жизнью / Альберт Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – С. 81–237.

CITED LITERATURE

1. **Andrushchenko V.P.** Sunrise of Europe: A problem on formation of a new teacher for united Europe in the XXIst century / Victor Andrushchenko. – K. : Znannia Ukrainy, 2011. – 1099 p.
2. **Barbur I.** Ethics in the age of technologies / Ien Barbur. – M. : Bible-Bohoslov institute of st. apostol Andrei, 2001. – 382 p.
3. **Bekh I.** Training of peace loving in children / I. Bekh // Primary school. – 1999. – № 8. – P. 17–20.
4. An address on European forum of rectors of pedagogical universities, institutes, higher pedagogical colleges in Europe to presidents, governments and parliamentarians of the European area countries // Hirska shkola Ukrainykykh Karpat : scientific-methodic journal. – 2010–2011. – № 6–7. – P. 37.
5. **Kant I.** Idea of general history in worldwide civil context (1784) // Kant. I. Collection : 6 vol. / Immanuel Kant. – M. : Mysl, 1966. – Vol. 6. – P. 5–23.
6. **Klieptsova Ye.Yu.** Psychology and pedagogy of tolerance / Ye.Yu. Klieptsova. – M. : Akademiicheskyy proekt, 2004. – 176 p.
7. **Korotkikh O.V.** Upbringing of children in the spirit of peace loving in the traditions of public pedagogy : thesis. ... cand. ped. science : spec. : 10.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education / Olga Korotkikh. – M., 2002. – 167 p.
8. **Semienov N.S.** Nine items of « Idea of general history in worldwide civil context» by I Kant and their political and economical consequences / N. S. Semionov // Khristianskoie chtieniie. – 2011. – № 4. – P. 95–107.
9. Technologies in a work of organizational psychologists : textbook / scient. edit. L. M. Karamushka. – K. : Firm «INKOS», 2005. – 366 p.
10. **Frank S.L.** Spiritual bases of society. Introduction in social philosophy // Frank S.L. Spiritual bases of society / Semion Frank. – M. : Respublika, 1992. – P. 13–146.
11. **Shveitser A.** Culture and ethics. Philosophy of culture. Part 2 // Shveitser A. Reverence for life / Albert Shveitser. – M. : Progress, 1992. – P. 81–237.